

על א.נ. גנסין וסביביו

גינותו של דן מירון, נערכה בכותלי האוניברסיטה העברית בירושלים, עצרת לזכרו ולהערכתו של אורי ניסן גנסין, ונשא בה דבריהם — היום, וכן יהיה במלכותו, יוסף אבן, וגם אני הייתי במשתתפים. ואף שלפי נושא הדברי העיקר היה המדובר, גנסין, ודרכו במעשה הירגום, ואילו אני, הדובר, הייתי אצל סמל לו, והשעה הקטנה חיבה צמצום לפנים מצמצום, לא יכולתי שלא לעשות אותה ושלל לבנונה קצת, באופן שהקדמתי קצת דברים ברורים לפיתי, ידעתי גם ידעתי, כי קהל-שומעי אפילו לא יאמרו כל-אמית, לא ישישו את השאלה, התלויה בפתחי פיהם: צאו וראו בזה, שמישים שנה ומעלה הוא מגלגל רוב דברים, בעלי מה ובכתב, לספורים מספורים שונים, ואת הסופר שהוא בכל אלה לא מצאנו; ועתה הוא קופץ בראש-בשני עתה-מקוריו של הלו, במלאת יובלים הול-דתו, ואודה, כי הייתי עובר על כך כתיבה, אלגאנר-צית כמעט או בהרבה, אלא ששעם נכבד עיכב בידי, הלא-הוא דברי-התמיהה הכפול, ששמש ברשות הרבים, גם בעל-פה גם בכתב, בעל-פה — בהרצאתו של א.ב. הישע על ספרו המצויין של דן מירון, כיוון אורותיו בכתב — בגופו של אותו ספר, בפרשת א.נ. גנסין, מתבקרת שלוש גישות, המת-חייבות, לדעת המכח, הסתייגות, ונאמר שם: „מאלפת מבחינה זו והתעלמות לגנסין מצד מבקר מרכזי כדב סדן, סדן הקדיש מאמרים ומחקרים רבים לכל דמות בולטת ואף בולטת-למחצה בספרותנו, ויכה את גנסין בכמה ערות-יאג, הנוגעות לא ליצירותיו אלא לאגרותיו — הסיבה לכך נעוצה בקונצפציה התיאורטית הכללית שלו ביחס למהותה של הספרות הלאומית החדשה שלטו על ליטונותיה השונות וביחס למקומה, ברור, שהתחשבות במלוא משק-לה של יצירת גנסין עלולה הייתה לערער את כיווניה של קונצפציה היסטוריופית-תיאורטית. כיווניה בספרות החדשה רק אטיודיה במהלך תרבותי דילקטי מרצף ישן של חובות דתית אל רצף חדש של תרבות כזו, המגלה בו נקודות-ערך רק במקום, בו כשקפת מחמת השייכה הספרותית החילונית של תחילת דתית, מכל מקום, גנסין עדיין נשאר לבני סדן וכן רבים אחרים בבחינת דמות מלווה, שצדדה כריהקת מעיקרה של הספרות“ (עמ' 11).

המאורית יותר, באוקריינה — יעקב שטיינברג, דוד ברנלסון, דער נסתר, ואם עד עתה לא נסתיעא סלתא, עוד לאלות מלים.

ולענין הקונצפציה, לא איכל להכחיש, כי היא קיימת, בין ברשות צרה יותר — ספרותנו ברודות האחרונים; בין ברשות רחבה יותר — הרבותות בכל הדורות; שכאן וכאן שאלתי את שאלת-מאיר ולמן, ויצעתי להשיב עליה, ואם כאן, בתחום-הספרות, הגדתי לתסיסה, שתלמיד-תלמיד-על-רגלי-אחתי, הוא בן-צמי פיינגלר, ניסח אותה בחינת תלת-לשונית ותלת-זרמית, היא עודנה תפיסה בוגר-מורמטיסטית, גם אם נתקבלה כדרך שנתקבלה על קצת חוקרים, כהם אפילו כדי ניסוי של הלכה-למעשה; הרי מכאן, בחומרת-החובות, שאלתי את המוסטת כלפי עבר ארוך, היא בגדר של בדיקה ואישור, והיא הייתה כפי שחייבת, ואילו שאלתי לאן, הפשוטה כלפי עיר ארוך, היא בגדר השערה וניחוש, והרי כך

א.נ. גנסין

דינה של כל קונצפציה, שלא בדיאגנוזה שלה, שאשר לה, שתהא בחזקת ברי, היא הפרוגנוזה שלה, שהכרח הוא לה, שתהא בחזקת שמה, ולא נכח ממני, כי הקונצפציה הרחבה יותר, שהיא ממילא בוגר-מורמטיסטית יותר, לא נתקבלה, או לא נתקבלה עדיין, כשיעור הכרתה הצרה ממנה, ולענין הנוקונפורמיות, הרי יותר משאני בחזתי בו, מתוך שנטיתי נמשכה לו, הוא בחר בי, מתוך שהיני נמשך לו, ואין הוא בן-ייחודי — כמותו בשדה ראיתי-הרוח, הוא גם בשדה ראיתי-החיים, כי הנה, בתחומה של התברר, חברי הוותיקים נאדקו במנינם האבסולוטי, שנישא מעם מיגדלי הקרמל ואנטי, ואילו חברי הצעירים נאדקו בפלוראליזם הריאליטיסטי, שנישא מעם כיפת הבית הלבן יאנטי, ואני לא יכולתי להיות לא עם אלה ולא עם אלה, והעיוותי לשאלו כשאלת הנביא: ואתה מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיתור ומה לך לדרך אשר לשתות מי נהר.

אך אם, אמנם, הקונצפציה שלי היא תפיסה במול דיאלקטיקה, כלומר תפיסת התפתחות מתוך גיגודים, הרי בה שבו המאין לבין הלאה, הוא הניגוד שבמצע, שאני טורח לראותו ואף להראותו, כהווייתו, ונמצאת הנחה, גם על אמה שטטילים עלי כביכול אישים מסוימים או חזיונות מסוימים, עד כדי בריחה מהם והתעלמות מצמצואם, כשברתי בעלמא, שאין לה על מה שתסמך, הרי בעל-הסברא ברין היה שטיינברג, על שום מה לא הייתה ואין עלי אמת ביאליק ולשתי-הזרמים, אמת ברדיצבסקי וי.ה. ברנר, אמת שוממן ויעקב שטיינברג, אמת יעקב רבינוביץ ויעקב קלאצקי, אמת שלמה צמת וצבי ויסלביסקי שאין בהם העשוי להקל על דרכי, כפי שירשטתיה, בעיקר בספרי „אלכה ומשבתה“ אך הייתה הווה עלי אמת-האמת — א.נ. גנסין; ודפי שאני משתטה לתלות בי רוח-ניבואה, איני מנית, כי היא תלחשה לי, ימים רביסירבים לפני תמותת ראיתי, מהכן תנשש תכונה; הלכן הקדמתי רפואה למכה, והשתמחתי ממנה, נמצא הקולר, שנתלה בצווארי, כשם שהוא קרוב, מצדמה, מההגובה של בדיה, אינו רחוק מצדמה, מנצנצה של בדיחה, אבל למולי הנני מצדמי, הבדיחה וממאהיבה, ואפילו אני עצמי קורבנה.

ולענין המחול שבפתיחת-קולמוס, אפשר שכמתו בחזיונות דומים — מקרה או תאונה או עירובים — וברשתכם אביא דברי, שכבר נאמרו ברבים („ארחות ושבלים“, כרך א', תשל"ח, עמ' 43): „האישים שאני מתאוה משכבר לדבר בהם ולכתוב עליהם ואין הדיבור בא על גמרו ואין הכתיבה באה על תשלומה, פעמים אני מעביר לפני, בסקירה חזרת, את נושאי מסותי ומאמרי הפזורים, ותמה, איך ארע שנעדרו מהם קבוצת ספרים שהם קרובים ואובדים, כשם שם יקרים וחשובים עלי, ועיקרים בעלי שירה: משה לייב הלמן ואורי צבי גרינברג, שמעין הלקין ואברהם רגלסון, רחל קורן ולאה גולדברג, והריני מהרהר בלבי: הנהיגה אני נוטל את הקולמוס ואומר בהם כחפץ לבי וכמצוות שכלי, ואין ההרהור נכנס לכללי-מעשה, הלכן בורכתי את

מאת דב סדן

השעה, שניתן לי בה לומר מה ברבים, זו הפעם הראשונה, על חיים גרינברג; זה הפעם השניה על יוכבד בת מרים — עד כאן דברי, מלפני כתיבת שנים, וביניהם זכיתי לדבר על קצת אישים שהזכרתי, ולענין בחימרים אף שילשתי, ודיברתי בה (ראה שם, עמ' 45-50), ובימותו של דן מירון ובביתו, וכשם שאני מחויק לו טובה על יומתו או, כן אני מחויק לו טובה על יומתו קתה — כי הוא שקראני, אף זמנני לדונן זה, שאננה לדבר מעליו על פי שנתעלם — תרתי משמע — ממני, ולענין המחול גופו, תרשני לטרט מעשה שאירע לפני פוסקיהלכה מפלגים, בגלילות ילדותי, הגאון ר' שלום מרדכי מברזאן, שדרכו היה להקל, והגאון ר' שמואל אגל מראדמיש-לרבתא, שדרכו היה להחמיר, ואירע מעשה, שבו המקיל התמיר והמהמיר הקל, ולימים ביטל ר' שלום מרדכי דעתו מפני דעתו של ר' שמואל, ואף פירסם ביטולו במהדורה תניגא של תשובותיו, ואמר למקורביו, כי יותר משהוא מוצר על שנתעלמה מבני ההלכה, הוא מוצר על שנתעלם ממנו בעליה, גדולי-הלכה, ותלה שגנתו בחסרון האבה שבו עצמו, ואף אני הקטן אומר: יותר משאני מוצר, שנתעלמה ממני אגדה, אני מוצר, שנתעלם ממני בעליה, גדולי-האגדה, והריני תולה שגנתי בחסרון האהבה שבי, והוא חסרון חור, ותקנתו מציחה, דומה, כי תקנתו היא במה שמצאתי שני שבילי-עקיפין, שהוליכוני ללבה-המסילה הראשה, שבילי-עקיפין, האחד הוא דמותו של גנסין, שבאה על-גלומה, כלשפ פועלת ונפעלת, בספורי אמנות שלו עצמו: שבילי-עקיפין האחר היא גיעתו להביע את עצמו בשל זולתו, כלומר במעשה-התירגום שלו.

לענין הגיעה האחרונה, הרי עיקרה, כמדומה, בארבעה גסיונות — שניים שהיו לפניו בלשון הרטורית ושניים שהיו לפניו בלשון הגרמנית, או לפי חלוקה אחרת: שניים על שלא היו יהודים, ושניים על שהיו יהודים, הכוונה היא, לפי חלוקה ראשונה: ששכבו ושסטוב, אבסטולדר ואסרמאן, ורפי חלוקה שניה ששכבו ואבסטולדר, וואסרמן ושסטוב, וניתן להוסיף חלוקה שלישית: ששכבו, אבסטולדר וואסרמאן, ששלושתם בספור, ושסטוב, שהוא כהגות, הצדדים השונים שבין הרביעייה מררי בים, אך הצדדים השונים אינם פוחתים וקודם כל יסע השווי, או הקירבה, במעמד-הדור — אנסון ששכבו הוא לו לגנסין כאב וכרב, שהיה גדול ממנו בכעשרים שנה, ובשנת סטירתו יצא בכוריספריו של התלמיד, צללי החיים, ואחותו לשון תלמיד, ביחד לאחר שההכדלה, שנהגו קצת מבקרים להבדיל בין האסופה הזאת לבין ספוריו המאוחרים, ויש שהפליגו אותה עד כדי הבדלה שבין האבות והבנים, לשלום יעקב אברמוביץ לבין ספוריו המאוחרים של מגדלי, היא עתה, ולא מעט בסירתה של דן מירון, כבכלה ומבוסלת, סינכרון אוספולדר, הנודע, אף שהיה גדול מגנסין כדי שלוש עשרה שנים, היה קרוב אליו, כקירבת האוויר והאווירה והמוג, שהשיבה על צעירי-העברים הספרות הסקאני דיאולית, שהשפעה עזרה צומה למעריכה השלם, ודאי תירגום של גנסין כשל אחרים, שתירגמו מאימה ספרות, יש בו חסרון, שנעשה שלא במישורים מקורו, אלא מתוך תירגום (לפני ססה גינבורג לא היה בין ספורי-העברים שידע את לשון המקור, כשם שיש בין ספורי-העברים שידע את לשון המקור, וי.ה. ברנר, גינבורג, ויעקב וואסרמן הלפני-היחודי, שהיה לו לגנסין בחינת שכן רחוק-קרוב, אף שמחיצת הגיל שביניהם היא, בסך הכל, שש שנים, אבל ספרו Die Juden von Zirndorf יצא ראשונה לאור, בחיות מי שעתיד לתרגם ללשונו את מכווא, כשר לחופה, אך התירגום עצמו, על פי מהדורת מאחורה ומעובדי-המחש, יצא לאחה, ספירת המתרגם (1913).

ולענין תוצמה של ההגות, הרי מסתו של לב שסטוב, שהיה נערץ על הילל צייטלין, היא בנקודת היומץ הוא יבית חוץ (ויכודו שמיט מעיקרו ליב שווארצמאן, וכינוי להכירו פניו בשנת גיטן, הורפא הנודע, דר' מנדלברג כחל-אביב), ובכך לא מתמצה עדיין מעשה-התירגום של גנסין, ובדיקה מלאה מתלו גם שאני שטיינברג, והן משל סופר רחוק ומכלול — מרדכי פסקוור, והן משל סופר קרוב אלי — הרש דוד נומברג, ובדיקת התבדל שבין ריחוק וקרובה, כבדיקת התבדל שבין מעשה-החיבה למעשה-החיבה, ואם לקרבה מפנים מקרובה, הרי מעשת תירגום עצמו מתוך של עצמו.

יבואי לומר מה בענין מבוא הרומן של יעקב וואסרמן (הקרא במקור: Vorspiel ובתרגום: בימי שבת צבי, שנחקר לי מצד-יצדדים, תורת עלי שאלה ראשונה, שעלתה לפני, מלפני כששים שנה, בארשת מצדדי בספרות, הם שתי-תירגומי לקצת נובליות מלשון-העברים ללשון-הפולנים, וי נסמכה לה תשובה ראשונה מפי ידי-נעורי, העילוי אברהם טננברג, שאמר: מה בין מקור לתירגום: מקור — חסרונו במה שאין לו כסא מוכן של זולתו, תירגום — יתרונו במה שיש לו כסא מוכן של זולתו, אלא כשם שאותו יתרוק עולה חסרון: אותו מוכרח לישוב עליו, כך אותו חסרון עולה יתרון: אמת מוכרח לישוב עליו, ולבאר לשון אמת הושיט לי צרור הסיבות של ספרות, שכל אמת ואמת מתרגמה שונים, ושונות-תירגומים כשונות-המתרגמים, ואצנם, שאלה זו לא הירפחה ממני רוב ימים, ואכתפם בקצת תשובות לה — הקנה ת.ג. ביאליק לא הירבה כמעשה-התירגום ועיקרם, דון קישוט, ויוללהם שלי, מה שאין כן שאלו שרשימי-הבסקי, שתירגומיו לגיון, ומישל לחובר העמידני על כך, כי ההבדל הזה הוא מדומה, שכאן וכאן המשורר הרחיב העמיק את עצמו, אלא שהאחרון נתן

בתירגומיו, שהיו לו עצמו צורך, עולם גדול בלב לשונו וספרותו, והראשון הצמיד על שני חזיונות, שהיו לו צורך העולה כורת, ולבירו-הדבר סיפר לי מעשה בחיל עברי, שהיה בצור בטבורק, ושאל אותה, באיגרת, מה ראה ביאליק, לבור שתי חסינות אלו דוקא, והסביר לו, כי שתיים תכונות-היסוד שבביאליק, אוסי ויצירתו, נמצא להט עודפו של צורך בשתי יצירת רחוקות אלו, ולפי שמיסם דעתו ברשות הרבים, לא ארחיב עתה את הדיבור על כך, ואחורו לשיחות שהוסיף בה לאמור: מה שאין כן ו, שניארי, שלא עלה במובלס על דרך זו, ואוסיף ואמר: ואם עלה עליה במובלס, כגון שתירגם פזמונתיו של א.ל. בארון או המחזאת „וישי קאלב“, ל.י. זינר או את „שילוק“, לאוי אבך וזה, הרי אלה וכאלה ודאי אינו מעליו, אך אולי אף מוריו, והרי מעשה-התירגום ממש הוא תירגום עצמו של עצמו, שאפילו נעזר בזולתו (כגון אהרן צמח) הרי זו, כהגדרתו, מלאכה מגדלאית, ולשם השלמת הענין אוסיף ואמר: ואם להפליג עד שני דור אחרון, הרי א. שילובסקי, שאם לראות במלאכת הרגום הענפה של ביטוי עצמו, הרי היא מתבקשת לא בלבד במה שהוא כחשולם למה שהוא מצוי בביטוי שלו עצמו, היא השירה, אלא בעיקר במה שהיא במילוי למה שחטר סביביו שלו עצמו, היא הפרוזה, ומבחינה זו יונח הרגש בספור הנודע של בוליבר, ימי פוטסיאה האחרונים, שביאליק המריצו לתרגום, גם לגופו של הספור וצרכו לעדד צעירי הקוראים, גם לזכר רישומו והשפעתו של הספר הזה על ספרותנו — אלא מכותו התעורר אברהם מאפו לכתוב ספריו, הלא היה קושי מיוחד — כוונתו של שלובסקי לתרגמו על פי התרגום הרוסי נתקלה במה שאותו תרגום לא היה בהישגיו (הייתה מודעה על כך בעיתונים), והוצרך תחילה יעקב הורביץ לתרגם, כמין תרגום-שלישי, מתוך תרגום גרמני, כמדומה של צ'ארנובסקי (הוצאת ריקלאס) ועל פי נעשתה ראשית תירגומו של שלובסקי, מסה נעוזה להמשך תרגום-הפרוזה שלו — „קולה ברוניץ“ לרומן רולאן, „אויולשטיגל“ לקוסטר, מה גם „הדון השקט“ לשולובק, ואם לצרף דברי-פרוזה אחרים על שני סוגיה וביניהם, הרי זה מצד רב לתשלום ביטוי עצמו בתחלק, שלא יצר בה עצמו, ואם להכפיל כאותה דוגמה של תשלום עצמו — הרי, אין, כמדומה, כאלתרמן, ודי להכימא.

במעגל ההבנה הזאת והסכרתה נחונה מסת-החיר-גום של גנסין, דומה כי „בימי שבת צבי“ עילה את צרכו בתשלום-עצמו, גם לכלול של דבר גם לפרשו של דבר, לכללו של דבר — והידימות למותנה של הפרוזה, שהאיר להם לערים ולמרגישים שבדור — מ.י. ברדיצבסקי על משולשו הגדול: הספור החולאי, הספור התולדי, הספור העממי, ונמצא גנסין כמשלים, בתירגום „בימי שבת צבי“, את שתי התולדות האחרונות, התסרות מספוריו שלן עצמו, שהיו יש בהם את תולדה ועמפיות ליכא, לפרט של דבר — בהם שטרחתו להראות במעשה ביאליק, שעשה בחזיונה של שירה, דהיינו הנאי מנות הכפולה למתרגם מתוך נאמנותו למתרגם, או נאמר: נאמנות לזולתו מתוך נאמנות לעצמו, ואולי מותר לומר: לשם נאמנות לעצמו, מתבקש להראות גם במעשה-התרגום של גנסין, פרי-התירגום ותמי ווגם הם ענין לגינות מדוקדק, המצריך יריעה גדי לה, ולא אוכל להביא לפניכם אלא מעט משלים בולטים, כן, למשל, מה שנעשה ענין לקצת מעיי גים — כגון דרכו לשלב תירגום שיר של צלה וראסקין, הנוך שפורו שלו, כביכול, הוא שירו שלו, שפורר לעימות קסעיהשירה בני התקופה המתוארת, שווסרם משלבם בתירגומו, וגנסין מתרגם כדרך שהוא מתרגם: דרכו של גנסין להעמיד כמה שרטים על דיוק העברי, כגון הזכרות לשונות-קודש שני הרגמו לו לוסרמן כדרך שניתרגמו, וגנסין כמשיי בס מקורם, וראה, למשל, גיסוחו לגוסת המצבת היהודית, יתר על כן דרכו של גנסין להעזר באמי צעיריות, מהם המיוחדים לו, כגון שיטת-המקרא; וואו התיפוך; השימוש בסמכות תחת השימוש כפי שהוא מצוי במקור הגרמני, כלומר: שטיעצם ותאי רו, הפועל בכפילותו הסמוכה, צורת הכינוי הנדרי, רה, ניקוב שלא כדקדוק הלשון, אך כמישמע התיבה, וכדומה — אלה וכאלה סכונים לכדרכו: מירדך' הדיק, עזגתי-הקוחות, השלם-המוסיקאליות, לא נאמר במסוכים: מיצוי האמת, ותואי-הא קיום המיצוזה, שהיא בחינת תורת כולה, ולענינו תורת אמתו של תירגום; ואהבת לרצף כמון, כשהרגש הוא בכל אמת ואמת של הלב והגינות האלו.

הערת סימ: תירגום „בימי שבת צבי“ יצא לאור שנה לאחר טטירת מתרגומו, אך סעות היא לשער, כי הוא אף תעודה-לשעבר ולא בשורה לעהי-לבוא; היא סעות מקובלת לבעלי-התיאורית כי לפניו חיון של Frühvollendet כלומר: של מי שהקדים גמרי-בישולו, והניע למעלת-שלימות שי אין למעלה הימנה, ולא עוד אלא תחושת מותו הקרוב, וביותר מחמת מחלתו שאין לה תקנה, היא שהישה להבשילו ואף היכשרו, וכשם שלא היו להם, למשל, לגיאורג ביכר או ארנסט אילאס ניבר, גאל וכמוהם, להוסיף על עצמם ופעלם, ולא עוד ועל תוספתם הייתה גורפת, כך הוא הדין לגבי מיכיל ופאירברג וגנסין ויעקב רגז ושאר בנייה החזרי גים של המולות, ככרה זו, מלבד רחמי האכזה שבה, היא השליטת-תורתו ותנאי-השגשג שכמותה — גנסין, גם דבר כתיבתו שלו גם דבר תירגומו, וככי ללו גם עצמו מעצמו — (ודעתי נוטה לראות את תרגום יידי של „בנינים“ כשלו, ולו משום כך, שלא ידעתי בסביבי הימים ההם, אולי זולת נומברג, כמותו למידת דיוק שבת-תירגום) — הוא אמצע, שאין בידו לשער טיב המשכו וסיומו, אך עליו להניח ודאותם וכוחם, שהיו בהם כדי רשות ההכרזה ותוכנה: זה ראה וקדש, וכבר שמענו מפי שני משוררים את הקינה על כך — אר"ם הכהן ב„מכל דמעה“ ות.ג. ביאליק ב„אחרי מותי“, על מי ששירת חיי פאעצ' נוספת.

הערת סימ: תירגום „בימי שבת צבי“ יצא לאור שנה לאחר טטירת מתרגומו, אך סעות היא לשער, כי הוא אף תעודה-לשעבר ולא בשורה לעהי-לבוא; היא סעות מקובלת לבעלי-התיאורית כי לפניו חיון של Frühvollendet כלומר: של מי שהקדים גמרי-בישולו, והניע למעלת-שלימות שי אין למעלה הימנה, ולא עוד אלא תחושת מותו הקרוב, וביותר מחמת מחלתו שאין לה תקנה, היא שהישה להבשילו ואף היכשרו, וכשם שלא היו להם, למשל, לגיאורג ביכר או ארנסט אילאס ניבר, גאל וכמוהם, להוסיף על עצמם ופעלם, ולא עוד ועל תוספתם הייתה גורפת, כך הוא הדין לגבי מיכיל ופאירברג וגנסין ויעקב רגז ושאר בנייה החזרי גים של המולות, ככרה זו, מלבד רחמי האכזה שבה, היא השליטת-תורתו ותנאי-השגשג שכמותה — גנסין, גם דבר כתיבתו שלו גם דבר תירגומו, וככי ללו גם עצמו מעצמו — (ודעתי נוטה לראות את תרגום יידי של „בנינים“ כשלו, ולו משום כך, שלא ידעתי בסביבי הימים ההם, אולי זולת נומברג, כמותו למידת דיוק שבת-תירגום) — הוא אמצע, שאין בידו לשער טיב המשכו וסיומו, אך עליו להניח ודאותם וכוחם, שהיו בהם כדי רשות ההכרזה ותוכנה: זה ראה וקדש, וכבר שמענו מפי שני משוררים את הקינה על כך — אר"ם הכהן ב„מכל דמעה“ ות.ג. ביאליק ב„אחרי מותי“, על מי ששירת חיי פאעצ' נוספת.